INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MADANIY AXBOROTNI UZATUVCHI BIRLIKLAR SIFATIDA IDIOMALARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Qodirov Jahongir Anvar o‘g‘li
Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti Samarqand kampusi,
2-bosqich magistratura talabasi
jahongir6133@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi idiomalarning lingvomadaniy xususiyatlari milliy-madaniy axborotni o‘zida mujassam etgan o‘ziga xos til birliklari sifatida o‘rganildi. Idiomalar xalqning tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan qadriyatlari, urf-odatlari, an’analari va dunyoqarashini aks ettirib, uning ma’naviy madaniyatini ifodalovchi muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi, har ikki tilga xos madaniy jihatdan belgilangan idiomalarni aniqlash va tizimlashtirish, ularning madaniy komponentini shakllanish mexanizmlarini ochib berish, hamda tematik guruhlarini qiyosiy tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o‘zbek tillarining frazeologik lug‘atlari hamda badiiy asarlardan olingan misollar xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida tavsifiy, qiyosiy va komponent tahlil usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, har ikki til idiomalari kundalik hayot, din, tabiat, ijtimoiy munosabatlar va xalqlarning tarixiy tajribasi bilan bog‘liq bo‘lgan boy madaniy axborotni o‘zida mujassam etadi. Tadqiqot davomida universal hamda milliy xususiyatga ega bo‘lgan frazeologik modellar aniqlandi.

Kalit so‘zlar: idioma, frazeologik birlik, lingvomadaniy xususiyatlar, madaniy axborot, milliy-madaniy o‘ziga xoslik, konnotatsiya, ichki shakl, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИДИОМ КАК НОСИТЕЛЕЙ КУЛЬТУРНОЙ ИНФОРМАЦИИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: В данной статье изучаются лингвокультурные характеристики идиом английского и узбекского языков как уникальных языковых единиц, воплощающих национально-культурную информацию. Идиомы являются важным инструментом, отражающим ценности, обычаи, традиции и мировоззрение народов, сформировавшиеся в процессе исторического развития, и важным средством выражения их духовной культуры. Цель исследования – выявление и систематизация культурно

обусловленных идиом, специфичных для обоих языков, раскрытие механизмов формирования их культурной составляющей и проведение сравнительного анализа их тематических групп. Материалом исследования послужили фразеологические словари английского и узбекского языков, а также примеры из произведений искусства. В процессе исследования использовались описательные, сравнительные и компонентно-аналитические методы. Результаты показали, что идиомы обоих языков воплощают богатую культурную информацию, связанную с повседневной жизнью, религией, природой, социальными отношениями и историческим опытом народов. В ходе исследования были выявлены фразеологические модели универсального и национального характера.

Ключевые слова: идиома, фразеологическая единица, лингвокультурные особенности, культурная информация, национально-культурная идентичность, коннотация, внутренняя форма, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык.

LINGUOCULTURAL FEATURES OF IDIOMS AS CULTURAL INFORMATION CARRIERS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abstract: This article examines the linguacultural characteristics of English and Uzbek idioms as unique linguistic units embodying national and cultural information. Idioms are an important tool reflecting the values, customs, traditions, and worldviews of peoples formed in the process of historical development, and an important means of expressing their spiritual culture. The purpose of the study is to identify and systematize culturally conditioned idioms specific to both languages, reveal the mechanisms of formation of their cultural component, and conduct a comparative analysis of their thematic groups. The material for the study was phraseological dictionaries of the English and Uzbek languages, as well as examples from works of art. Descriptive, comparative, and component-analytical methods were used in the study. The results showed that the idioms of both languages embody rich cultural information related to everyday life, religion, nature, social relations, and the historical experience of peoples. The study identified phraseological models of a universal and national nature.

Key words: idiom, phraseological unit, linguocultural features, cultural information, national-cultural identity, connotation, internal form, comparative analysis, English language, Uzbek language.

Kirish (introduction). Til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan hodisalardir: til xalqning madaniyati, tarixi, an’analari, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi [2; 118]. Ayniqsa, bu bog‘liqlik idiomatik birliklarda —

tilning o‘ziga xos va tarjima qilish murakkab qatlamlaridan birida yaqqol namoyon bo‘ladi [10].Idiomalar yoki ko‘chma ma’noga ega bo‘lgan turg‘un iboralar o‘zida muayyan xalqning milliy xarakteri, turmush tarzi va madaniy ustuvorliklari haqida boy ma’lumotlarni mujassam etadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi bir qator omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, globallashuv va madaniyatlararo muloqotning jadal rivojlanishi sharoitida tilning madaniy jihatdan belgilangan birliklarini chuqur o‘rganish va tushunishga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Ikkinchidan, tipologik jihatdan turli tillar — ingliz (german tillari guruhi) va o‘zbek (turkiy tillar guruhi) tillaridagi idiomalarni qiyosiy o‘rganish frazeologik birliklarning shakllanishidagi umumiy qonuniyatlarni, hamda har bir tilga xos milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi [19; 87]. Uchinchidan, bunday tadqiqot natijalari xorijiy tillarni o‘qitish metodikasi, tarjima amaliyoti va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning nazariy asosini frazeologiya va lingvomadaniyatshunoslik sohasidagi yetakchi olimlar: V.V. Vinogradov, N.M. Shanskiy, V.N. Teliya, V.A. Maslova, shuningdek xorijiy tadqiqotchilar— C. Fernando, R. Flavell, M. Everaert va boshqalarning ishlari tashkil etdi. O‘zbek tilshunoslik an’anasida ushbu muammoga Sh. Rahmatullayev, A. Hojiyev, A. Nurmonovlarning tadqiqotlari bag‘ishlangan.

Maqolaning maqsadi — ingliz va o‘zbek tillari idiomalarining lingvomadaniy xususiyatlarini har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, madaniy jihatdan muhim tematik guruhlarni aniqlash hamda tegishli frazeologik birliklarning ekvivalentlik darajasini belgilashdan iborat.

Qo‘yilgan maqsad quyidagi vazifalarni hal etishni nazarda tutadi: 1) zamonaviy lingvomadaniyatshunoslik kontekstida «idioma» tushunchasini aniqlashtirish; 2) idiomalardagi madaniy komponent shakllanishining asosiy manbalarini tavsiflash; 3) har ikki tilda idiomalarning tematik guruhlarga ajratish; 4) tanlangan guruhlar bo‘yicha qiyosiy tahlil o‘tkazish; 5) tillararo muvofiqlik turlarini belgilash.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review)

Frazeologiya va idiomatika masalalari mahalliy va xorijiy tilshunoslikda muhim o‘rin egallaydi. Frazeologiya nazariyasining asoslari V.V. Vinogradovning ilmiy ishlarida yaratilgan bo‘lib, u frazeologik birliklarni ularning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi semantik yaxlitlik darajasiga ko‘ra tasniflagan va frazeologik chatishmalar, frazeologik birliklar hamda frazeologik birikmalarni ajratib ko‘rsatgan. Keyinchalik ushbu tasnif N.M. Shanskiy tomonidan rivojlantirilib, unga frazeologik ifodalar kategoriyasi qo‘shilgan hamda frazeologizmlarning turlarini farqlash mezonlari yanada aniqlashtirilgan.

Frazeologiyani o‘rganishdagi sifat jihatidan yangi bosqich lingvomadaniyatshunoslik yo‘nalishining shakllanishi bilan bog‘liq. V.N. Teliyaning

ilmiy ishlarida frazeologik birliklar ilk bor tizimli ravishda nafaqat strukturaviy-semantik tahlil ob'yekti, balki xalqning jamoaviy tajribasini o'zida mujassam etgan madaniy axborot tashuvchilari sifatida ham ko'rib chiqilgan. Teliya «madaniy konnotatsiya» tushunchasini kiritib, uni frazeologik birlik ma'nosining milliy madaniyat bilan bog'liqligini aks ettiruvchi qo'shimcha tarkibiy qismi sifatida izohlaydi. Ushbu g'oya keyinchalik V.A. Maslovaning ilmiy ishlarida yanada rivojlantirildi. U lingvomadaniyatshunoslikning metodologik asoslarini tizimlashtirib, til birliklarining, jumladan frazeologik birliklarning madaniy komponentini tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ilmiy usullarni taklif etdi.

Xorijiy tilshunoslikda idiomatikani o'rganishga C. Fernando katta hissa qo'shgan. U idiomalarning funksional tasnifini ishlab chiqib, ularni idioma-oriyentirlar, idioma-baholar va idioma-bog'lovchilarga ajratgan hamda iboralarning idiomatiklik darajasini aniqlash mezonlarini batafsil tavsiflagan. R.Flavell va L.Flavell ingliz idiomalarining etimologik manbalarini tadqiq qilganlar. Ularning ishlari idiomalarning ma'no tarkibidagi madaniy va tarixiy komponentlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. M.Everaert va uning hamkasblari esa idiomatikaning strukturaviy va psixolingvistik jihatlarini o'rganganlar. Ular, xususan, idiomalarning sintaktik moslashuvchanligi hamda ularning til egalari tomonidan qanday qabul qilinishini tahlil qilganlar. Frazeologiyani o'rganishning kognitiv yo'nalishiga R.Gibbs ham katta hissa qo'shgan. U idiomalarning metaforik motivatsiyasi konsepsiyasini ishlab chiqqan. Z. Ko'vecsesning konseptual metafora bo'yicha olib borgan tadqiqotlari esa idiomatik iboralarning obrazli asoslari qanday shakllanishini, shuningdek, bunda universal va madaniy xususiyatga ega konseptual modellar qanday rol o'ynashini tushuntirib bergan.

O'zbek tilshunosligida frazeologik fondini o'rganish bo'yicha fundamental tadqiqotlar Sh. Rahmatullayev nomi bilan bog'liq. U o'zbek frazeologizmlarining eng to'liq lug'atini tuzgan hamda ularni leksikografik tavsiflash prinsiplarini ishlab chiqqan. A. Hojiyev ushbu ilmiy an'anani davom ettirib, o'zbek frazeologik birliklari tasnifini yanada takomillashtirgan va qayd etilgan iboralar sonini kengaytirgan. O'zbek tilshunosligining umumiy nazariy masalalari, jumladan tilning leksik va frazeologik tarkibini o'rganishning metodologik asoslari A. Nurmonovning ilmiy ishlarida keng yoritilgan.

Frazeologiyaning umumiy nazariyasi hamda lingvomadaniyatshunoslik yondashuv doirasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ingliz va o'zbek tillari idiomatikasini qiyosiy o'rganishga bag'ishlangan ishlar hali ham kam uchraydi. Mavjud tadqiqotlarning aksariyati idiomalarning alohida tematik guruhlarini yoki tarjimada frazeologik ekvivalentlik masalalarini o'rganishga qaratilgan. Biroq idiomalardagi madaniy axborot manbalarini aniqlash va tillararo muvofiqlik turlarini belgilashga asoslangan kompleks lingvomadaniy tahlil hozirgi

kungacha yetarli darajada amalga oshirilmagan. Aynan shu holat mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Tadqiqot materiali sifatida ingliz tilidan 450 ta va o‘zbek tilidan 420 ta idioma uzluksiz tanlab olindi. Material quyidagi manbalardan olingan: “Oxford Dictionary of English Idioms” (J. Ayto, 2009), “Longman Dictionary of English Idioms” (2010), “O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati” (Sh. Rahmatullayev, 1992, 2006), “O‘zbek tili frazeologizmlari” (A. Xojiyev, 2010). Qo‘shimcha manba sifatida ingliz va o‘zbek tillaridagi badiiy adabiyot matnlari, shuningdek Britaniya milliy korpusi (BNC) va O‘zbek tilining milliy korpusi ma’lumotlaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida o‘zaro to‘ldiruvchi metodlar majmuasidan foydalanildi. Tavsifiy metod tanlangan frazeologik materialni tavsiflash uchun qo‘llanildi. Komponent tahlili idiomalardagi semantik tarkibiy qismlarni ajratib olish va ularning madaniy belgilangan elementlarini aniqlash imkonini berdi. Qiyosiy metod esa ikki tilning idiomatik tizimlaridagi o‘xshashlik va farqlarni belgilash imkoniyatini yaratdi [19; 36]. Kontseptual tahlil metodi idiomatik ma’nolar asosida yotuvchi lingvomadaniy kontseptlarni aniqlash uchun qo‘llanildi. Miqdoriy metod ma’lumotlarni statistik qayta ishlash va eng samarali tematik guruhlarni aniqlash uchun ishlatildi.

Ishning nazariy-metodologik asosini V.N. Teliya (1996), V.A. Maslova (2001) va ularning izdoshlarining asarlarida ishlab chiqilgan lingvomadaniyatshunoslik yondashuvi tashkil etdi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, idiomaning madaniy komponenti frazeologik birlikning obrazli asosi bilan bog‘liq va muayyan madaniyatda qabul qilingan stereotiplar, qadriyatlar hamda xulq-atvor me’yorlarini aks ettiruvchi madaniy jihatdan muhim konnotatsiyalar majmui sifatida tushuniladi.

Material tanlash quyidagi mezonlar asosida amalga oshirildi: 1) barqaror shaklning mavjudligi; 2) ko‘chma, qayta anglashilgan ma’noning mavjudligi; 3) nutqda tayyor birlik sifatida takrorlanuvchanligi; 4) aniqlanishi mumkin bo‘lgan madaniy komponentning mavjudligi. Tahlil qilinayotgan idiomalar semantik dominant va madaniy axborot manbai hisobga olingan holda tematik guruhlarga taqsimlandi [1; 49].

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

1. Lingvomadaniy kontekstda idioma tushunchasi

«Idioma» atamasi tilshunoslikda turlicha talqin qilinadi:

Keng ma’noda idioma — bu ma’nosini alohida so‘zlarning ma’nolaridan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tushunib bo‘lmaydigan barqaror ibora. Butun iboraning ma’nosi alohida va ko‘chma bo‘ladi.

Tor ma’noda esa idioma deb faqat shunday iboralarga aytiladiki, bunda so‘zlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘z ma’nosini deyarli butunlay yo‘qotadi va umumiy ma’no

so‘zlardan kelib chiqmaydi [10; 7]. Bunday iboralar maqollardan va boshqa barqaror so‘z birikmalaridan farq qiladi.

Madaniy tilshunoslik nuqtai nazaridan, iboralar alohida o‘rin egallaydi, chunki ularning majoziy asoslari odatda ma’lum bir madaniyat uchun muhim bo‘lgan voqeliklardan kelib chiqadi: tabiiy hodisalar, hayvonlar, uy-ro‘zg‘or buyumlari, tarixiy voqealar va diniy e’tiqodlar [2; 18].V.N. Telia buni idiomalarning “madaniy ma’nosi” yoki “madaniy konnotatsiya” deb ataydi.

Idiomalarning faqat ma’nosi emas, balki shu ma’no kelib chiqgan yashirin to‘g‘ridan-to‘g‘ri obrazi ham bo‘ladi. Bu obraz “ichki shakl” deb ataladi [13; 215]. U madaniyatda odamlar ibora paydo bo‘lgan vaziyatni qanday tasavvur qilganini ko‘rsatadi. Masalan, ingliz tilidagi “to burn one's boats” (so‘zma-so‘z “o‘z qayiqlarini yoqib yubormoq”) idiomasi inson o‘zini orqaga chekinish imkoniyatidan mahrum qilishini bildiradi. Bu harbiy tarix bilan bog‘liq: askarlar orqaga yo‘l qolmasligi, faqat oldinga harakat qilishlari uchun kemalarini yoqib yuborishgan. O‘zbek tilida ma’no jihatdan o‘xshash «kemani kuydirmoq» idiomasi ham «qayiqni yoqib yubormoq» degan ma’noni bildiradi, lekin bu yerda obraz endi urush bilan emas, balki suvdagi hayot va qayiqlar muhim transport vositasi sifatida bog‘liq. Ikki iboraning g‘oyasi bitta — “orqaga yo‘l yo‘q”, lekin ular ortidagi obrazlar har xil, chunki madaniyatlar har xil [5; 178].

2. Idiomalardagi madaniy axborot manbalari

Tanlangan materialni tahlil qilish har ikki til idiomalaridagi madaniy axborotning quyidagi asosiy manbalarini ajratish imkonini berdi.

2.1. Tabiiy sharoit va iqlim xalq tiliga katta ta’sir ko‘rsatadi. Odamlar yashaydigan muhit muqarrar ravishda ularning nutqi va iboralarida aks etadi. Ingliz tili, ayniqsa, dengiz va dengiz hayoti bilan bog‘liq iboralarga boy, masalan, **“to sail close to the wind”** (tavakkal qilish, maqbul narsaning chetida harakat qilish), **“to be in the same boat”** (bir xil vaziyatda bo‘lish, qiyinchiliklarni birgalikda boshdan kechirish) va **“to weather the storm”** (qiyin davrdan omon qolish, muammolarni yengish) [9; 116].Shuni anglatadiki Buyuk Britaniya — orol davlat bo‘lib, o‘z tarixi davomida inglizlar dengiz, dengizchilik va savdo bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Ushbu iboralarning barchasi dengiz hayotining real tajribasidan — suzish, bo‘ronlar, dengizdagi xavf-xatarlar va kemalardagi mehnatdan kelib chiqqan.

Aksincha, o‘zbek tilida ko‘plab iboralar Markaziy Osiyo tabiati — dashtlar, cho‘llar, vohalar va tog‘lar bilan bog‘liq. Bu odamlar qurg‘oqchil iqlim va muhitda yashaganliklari, bu kabi tasvirlar kundalik hayotning bir qismi bo‘lganligi bilan bog‘liq. **“Cho‘lga kirib ketmoq”** — cho‘lga kirish, ya’ni yo‘qolib qolish, izsiz yo‘qolish; **“suv ko‘rmasdan etik yechmoq”** — ya’ni natijalardan oldin xulosa chiqarish yoki juda erta xursand bo‘lish. Suv o‘zbekcha iboralarda alohida o‘rin tutadi. Issiq va quruq iqlim sharoitida u har doim qimmatli va hayotiy resurs bo‘lib

kelgan [8; 206]. Shuning uchun “suv bu hayot” degan tushuncha mavjud. Suvga bo‘lgan bunday munosabat tilda ko‘plab iboralar va tasvirlarni keltirib chiqardi.

2.2. Hayvonot dunyosi. Zoomorf idiomalar har ikki tilda keng tematik guruhlardan birini tashkil etadi. Ingliz tilida ot **(“to look a gift horse in the mouth”** — sovg‘a qilingan otning tishiga qaramoq), it **(“let sleeping dogs lie”** — uxlab yotgan itni uyg‘otmoq, tinch turganga tegmoq), mushuk **(“when the cat's away, the mice will play”** — mushuk uydan ketsa, sichqonlar raqsga tushishadi) obrazlari alohida ahamiyatga ega. Diqqatga sazovor joyi shundaki, ko‘plab ingliz zoomorf idiomalari o‘zbek tiliga juda yaqin, bu esa majoziy qayta fikrlash mexanizmlarining tipologik o‘xshashligidan dalolat beradi.

O‘zbek frazeologiyasida asosiy zoomorf obrazlar bular: ot, eshak va it va boshqalar. Misol uchun **“Ot ustida gapirmoq”** — yuqoridan, mensimasdan gapirmoq, **“Eshak mehnati”** — juda og‘ir, mashaqqatli mehnat, “**It yiqilsa, yot yiqildi deydi”**. Ot obrazi o‘zbek madaniyatida alohida ahamiyatga ega, chunki u ko‘chmanchilik va chorvachilik tarixi bilan bog‘liq.

2.3. Diniy va mifologik tasavvurlar. Diniy matnlar va mifologiya idiomatikaning eng muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Ingliz tilida ko‘plab iboralar Bibliyadan kelib chiqqan, masalan: **“the writing on the wall”** — yaqinlashib kelayotgan baloning belgisi; **“a thorn in one's side”** — doimiy bezovta qiluvchi narsa (so‘zma-so‘z “yonboshdagi tikan”); **“to turn the other cheek”** — boshqa yonoqni tutib bermoq, ya’ni jabrlanishga sabr bilan javob bermoq. Bu idiomalar xristian madaniy an’analariga chuqur singib ketgan va ingliz tilida so‘zlashuvchilar uchun, ular diniy odam bo‘lmasa ham, tushunarli hisoblanadi [5; 206].

O‘zbek tilida idiomatikaning katta qismi islom an’analari bilan bog‘liq: «fotiha o‘qimoq» — rozilik bermoq, ma’qullamoq; «qiblaga yuzlanmoq» — to‘g‘ri qarorni qabul qilmoq, kerakli odamga murojaat qilmoq (so‘zma-so‘z «qiblaga yuz burmoq»); «duo qilmoq» — duo bermoq, ya’ni baraka tilamoq. Islomdan oldingi turkiy e’tiqodlar ham frazeologiyada o‘z izini qoldirgan: ajdodlar ruhi va tabiat ruhlari bilan bog‘liq obrazlar bir qancha barqaror iboralarda saqlanib qolgan.

2.4. Tarixiy voqealar. Xalqning tarixiy tajribasi aniq voqealar yoki hodisalarga ishora qiluvchi idiomalarda o‘z aksini topadi. Ingliz tilida bir qancha ibora Rim imperiyasi tarixi bilan bog‘liq: **“to cross the Rubicon”** — Rubikondan o‘tmoq, ya’ni qaytarib bo‘lmaydigan qarorni qabul qilmoq; koloniya davri bilan bog‘liq: **“to go native”** — mahalliy aholining odatlarini qabul qilmoq; shuningdek sanoat inqilobi tarixi bilan bog‘liq iboralar ham mavjud.

O‘zbek frazeologiyasida Buyuk ipak yo‘li, savdo va hunarmandchilik bilan bog‘liq tarixiy realiyalar saqlanib qolgan: **“bozor ko‘rgan”** — tajribali, dunyo ko‘rgan odam; **“karvon yo‘li”** — ishonchli, sinalgan yo‘l. Turli xalqlar va

madaniyatlar bilan aloqa tarixi ham frazeologiyada o‘z aksini topgan: o‘zbek idiomatikasida arab va fors tilidan o‘zlashgan so‘zlarning mavjudligi ko‘p asrlik madaniy aloqalardan dalolat beradi.

2.5. Maishiy hayot va hunarmandchilik. Kundalik turmush va xo‘jalik faoliyati turli xil idiomatik obrazlarni yuzaga keltiradi. Ingliz frazeologiyasi uchun sport bilan bog‘liq idiomalar xarakterli: **“to play the game”** — o‘yin qoidalariga rioya qilmoq; **“to kick the bucket”** — vafot etmoq (so‘zma-so‘z “chelakni tepmoq”); shuningdek ov va baliq ovlash bilan bog‘liq idiomalar ham mavjud: **“red herring”** — diqqatni chalg‘ituvchi harakat.

O‘zbek idiomatikasida dehqonchilik va chorvachilik bilan bog‘liq obrazlar ko‘zga tashlanadi: “ekkanini o‘rmoq” — o‘z qilmishining natijasini ko‘rmoq ; “molni bog‘idan bil” — odamni uning atrofidagilarga qarab baholamoq.

3. Tematik guruhlarning qiyosiy tahlili

Tanlangan materiallarni tartibga solish natijasida har ikki tilda uchraydigan quyidagi tematik guruhlar aniqlandi.

3.1. Insonni va uning xususiyatlarini tasvirlovchi idiomalar. Mazkur guruh har ikki tilda eng ko‘p sonli guruhni tashkil etadi (ingliz tilida — 127 idioma, 28,2%; o‘zbek tilida — 118 idioma, 28,1%), [9; 195]. Ingliz tilida aqliy qobiliyatlarni tasvirlovchi idiomalar ko‘proq uchraydi: **“to have one's head in the clouds”** — bulutlarda uchmoq, ya’ni xom xayolga berilmoq; **“to be quick on the uptake”** — tezda fahmlamoq, tez tushunib olmoq. O‘zbek tilida esa ko‘pincha ijtimoiy xususiyatlarga urg‘u beriladi: **“ko‘zi ochiq”** — ehtiyotkor, hushyor odam; **“tili shirin”** — muloyim, lekin xushomadgo‘y odam.

3.2. Shaxslararo munosabatlarni tasvirlovchi idiomalar. Soni bo‘yicha ikkinchi guruh (ingliz tilida — 98 birlik, 21,8%; o‘zbek tilida — 89 birlik, 21,2%) do‘stlik, dushmanlik, oilaviy va ijtimoiy aloqalar bilan bog‘liq iboralarni qamrab oladi. Diqqatga sazovor joyi shundaki, mazkur guruhga oid o‘zbek idiomalari ko‘pincha qarindoshlik aloqalari va jamoaviy munosabatlarga asoslanadi: **“qon-qarindosh”** — eng yaqin odam; **“mahallaning ko‘zi”** — jamoatchilik fikri, xalq nazorati. Ushbu guruhdagi ingliz idiomalari esa ko‘pincha individualistik xarakterga ega [9; 198].

3.3. Mehnat bilan bog‘liq idiomalar (ingliz tilida — 87 birlik, 19,3%; o‘zbek tilida — 91 birlik, 21,7%). Mazkur guruhda tillararo muvofiqlikning eng yuqori darajasi aniqlandi: “**to have too many irons in the fire**” — o‘ziga ortiqcha yuk olmoq (so‘zma-so‘z “olovda juda ko‘p temir bo‘lagini qizdirmoq”) — ko‘p ishni bir vaqtda qilmoq. Mehnat axloqi har ikki madaniyatda muhim o‘rin tutadi, bu esa mazkur tematik guruhning samaradorligini izohlaydi. Mehnat va ishga bo‘lgan munosabat ham ingliz, ham o‘zbek madaniyatida muhim o‘rin tutadi. Shu sababli, har ikki tilda mehnat, harakat va ish bilan bog‘liq ko‘plab iboralar mavjud. Aynan shu

narsa nima uchun mehnat mavzusi ularning frazeologiyasida keng o‘rin egallaganini izohlaydi.

3.4. Ovqat va ichimliklar bilan bog‘liq idiomalar (ingliz tilida — 64 birlik, 14,2%; o‘zbek tilida — 72 birlik, 17,1%). O‘zbek idiomatikasida mazkur guruh biroz kengroq, bu o‘zbek madaniyatida mehmondo‘stlik va birgalikda taom yeyishning alohida o‘rni borligini aks ettiradi: **“dasturxon yozmoq”** — mehmon kutib olmoq; **“osh bermoq”** — tantanali, bayramona vaziyat, ziyofat qilmoq.

Milliy taom sifatida osh bir qancha madaniy o‘ziga xos idiomalarning manbai bo‘lib, ularga ingliz tilida o‘xshashi yo‘q.

3.5. Tabiat va vaqt obrazlari (ingliz tilida — 74 birlik, 16,4%; o‘zbek tilida — 50 birlik, 11,9%). Yuqorida ta’kidlanganidek, ingliz tilida dengiz obrazlari ko‘proq uchraydi, o‘zbek idiomatikasi esa dasht, sahro va kamyob resurs sifatidagi suv obrazlariga moyildir [9; 216].

4. Tillararo muvofiqlik turlari

O‘tkazilgan tahlil asosida tillararo frazeologik muvofiqlikning to‘rt turi ajratildi.

Birinchi tur — to‘liq ekvivalentlik (obraz, ma’no va konnotatsiyaning mos kelishi): **“to kill two birds with one stone”** — **“bir o‘q bilan ikki quyonni o‘ldirmoq”**. Materialda shunday juftliklardan 78 tasi (17,3%) aniqlandi, bu esa metaforalashtirishning universal mexanizmlari mavjudligidan dalolat beradi.

Ikkinchi tur — qisman ekvivalentlik (obraz farqli bo‘lgan holda ma’noning mos kelishi): «to turn a blind eye» (ko‘rmaganga olish, so‘zma-so‘z «ko‘r ko‘zni burmoq») — «ko‘zni yummoq». Mazkur tur eng ko‘p tarqalgan hisoblanadi: 214 juftlik (47,6%), [10; 123].

Uchinchi tur - funktsional o‘xshashliklar (tasvir va ma’no jihatdan farqli lekin funksiyanal jihatdan o‘xshash): o‘xshash pragmatik funksiyaga ega, ammo ichki shakli tubdan farq qiladigan idiomalar. Jami 103 ta (22,9%) shunday moslik aniqlangan.

To‘rtinchi tur — ekvivalentsiz idiomalar (lakunalar): boshqa tilda muvofiqligi bo‘lmagan birliklar. Ingliz tilida shunday 55 idioma (12,2%), o‘zbek tilida 25 idioma (6,0%) aniqlandi. Ingliz tilida ekvivalentsiz idiomalar sonining ko‘proq bo‘lishi, jumladan, mavjud lug‘atlar hajmining kattaroq bo‘lishi bilan ham izohlanadi.

Ekvivalentsiz idiomalar lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan eng katta qiziqish uyg‘otadi, chunki aynan ularda milliy-madaniy o‘ziga xoslik eng yuqori darajada ifodalangan. Masalan, ingliz tilidagi **“to keep up with the Joneses”** idiomasi (qo‘shnilardan moddiy jihatdan orqada qolmaslik) istemol jamiyatining o‘ziga xosligini aks ettiradi va unga aniq o‘zbek muqobili yo‘q.

Farqli o‘laroq, o‘zbek tilidagi **“betiga oyoq qo‘ymoq”** (kishini ochiqchasiga sharmanda qilmoq, xo‘rlamoq) kabi idiomalar an’anaviy madaniyatga xos xulq-atvor me’yorlariga murojaat qiladi va ingliz tiliga so‘zma-tarjima qilish qiyin.

5. Madaniy kontseptlar va idiomatika

Tadqiqot natijalari har bir ko‘rib chiqilayotgan tilda idiomalarni eng faol tarzda yuzaga keltiradigan asosiy madaniy konseptlarni aniqlash imkonini beradi.

Madaniy konseptlar — bu ma’lum bir xalqning tarixiy, ijtimoiy va madaniy tajribasiga asoslanib shakllangan, til orqali ifodalangan bilimlar majmui.

Ingliz lingvomadaniyatida bunday kontseptlarga quyidagilar kiradi: **“fairness”** (adolat, o‘yinda halollik), **“privacy”** (shaxsiy hayotning daxlsizligi), **“time is money”** (vaqt — pul, pragmatizm), **“freedom”** (shaxsiy erkinlik), [10; 187]. Mazkur tushunchalar bilan bog‘liq iboralar ingliz tilida so‘zlashuvchilar nutqida juda tez-tez qo‘llaniladi, chunki ular shu madaniyatdagi muhim qadriyatlarni va tafakkur tarzini aks ettiradi.

O‘zbek lingvomadaniyatida frazeologiyani yuzaga keltiruvchi markaziy kontseptlarga quyidagilar kiradi: **“or-nomus”**, **“mehmondo‘stlik”**, **“halollik”**, **“birlik”**. Mazkur kontseptlarni ifodalovchi idiomalarni tahlil qilish an’anaviy o‘zbek madaniyatining jamoaviy xarakterga ega ekanligi, shuningdek jamiyatda ijtimoiy aloqalar va obro‘-e’tiborning yuqori ahamiyatga ega ekanligi haqida xulosa chiqarish imkonini beradi [2; 8].

Ikki madaniyatning asosiy madaniy kontseptlarini solishtirish shuni ko‘rsatadiki, ularda umumiy jihatlar (masalan, mehnat, oila va donolikning qadr-qiymati) ham, qaysi qadriyatlar asosiy hisoblanishi borasidagi muhim farqlar ham mavjud. Bu farqlar har bir tilning idiomalar tizimida, ya’ni turli xalqlarning o‘z g‘oyalari va dunyoqarashini barqaror iboralar orqali qanday ifodalashida bevosita o‘z aksini topadi.

XULOSA (CONCLUSION)

O‘tkazilgan tadqiqot bir qator asosiy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Ingliz va o‘zbek tillarining idiomalari madaniy axborotning muhim tashuvchilari hisoblanadi, chunki ular tegishli xalqlarning tarixiy tajribasini, qadriyatlar tizimini, tabiiy sharoitlarini va dunyoqarashini aks ettiradi. Idiomalarning madaniy ma’nosi asosan ularning ichki shaklida, ya’ni muayyan madaniyat turmush tarzi bilan bog‘liq obrazlar asosda jamlangan. Har ikki tilda idiomalarning shakllanish manbalari sifatida tabiiy sharoitlar va iqlim, hayvonot dunyosi, diniy va mifologik tasavvurlar, tarixiy voqealar va kundalik hayot xizmat qiladi. Shu bilan birga, muayyan farqlar ham kuzatiladi: ingliz frazeologiyasida dengiz obrazlari, shuningdek individualizm va raqobat g‘oyalari ustunlik qiladi, o‘zbek idiomatikasi esa ko‘pincha dasht, suv, mehmondo‘stlik va jamoaviy munosabatlar obrazlariga tayanadi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ikki tilning idiomatik tizimlari mavzu jihatidan ko‘p o‘xshashlikka ega.

Insonni, uning xususiyatlarini, shaxslararo munosabatlarni va mehnat faoliyatini tasvirlovchi idioma guruhlari eng samarali hisoblanadi, bu esa frazeologik nomlanishning bir qator mexanizmlari universal ekanligidan dalolat beradi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek idiomalarining umumiy jihatlari ko‘p. Har ikki tilda insonni, uning xususiyatlarini, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni va mehnat faoliyatini tasvirlovchi idiomalar eng ko‘p uchraydi. Bu esa idiomalarning shakllanish tamoyillaridan ko‘pchiligi universal ekanligidan dalolat beradi. Tillararo muvofiqlik turi bo‘yicha to‘liq ekvivalentlar (17,3%), qisman ekvivalentlar (47,6%), funksional o‘xshashliklar (22,9%) va ekvivalentsiz birliklar (ingliz tilida 12,2%, o‘zbek tilida 6,0%) ajratiladi. Olingan ma’lumotlar ikki tilning idiomatikasi tarjima qilinishini, biroq shu bilan birga ma’lum madaniy yo‘qotishlarning muqarrar ekanligini tasdiqlaydi. Ekvivalentsiz idiomalar alohida lingvomadaniy qiymatga ega, chunki aynan ular har bir madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlarini eng yaqqol aks ettiradi. Ularni tarjima qilish tasviriy tarjima, kalkalash va madaniy izohlar qo‘shish kabi maxsus tarjima texnikalaridan foydalanishni talab qiladi.

Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati uning o‘zbek tilida so‘zlashuvchi talabalarga ingliz tilini va ingliz tilida so‘zlashuvchi talabalarga o‘zbek tilini o‘qitishda, shuningdek, tarjima qilish va lingvomadaniy lug‘atlar yaratishda qo‘llanilishidadir.

Kelajakda tadqiqotni o‘rganilayotgan idiomalar sonini kengaytirish, psixolingvistika ma’lumotlaridan foydalanish va idiomalarning zamonaviy ommaviy axborot vositalari va media matnlarida qo‘llanilish xususiyatlarini o‘rganish orqali davom ettirish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Избранные труды. Лексикология и лексикография. — М.: Наука, 1977. — С. 140–161.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
3. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. — 288 с.
4. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. — М.: Высшая школа, 1985. — 160 с.
5. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. — Тошкент: Ўқитувчи, 1992. — 400 б.
6. Рахматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. — Тошкент: Фан, 1966. — 96 б.

7. Хожиев А. Ўзбек тили фразеологизмлари. — Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2010. — 312 б.
8. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. — Тошкент: Ўзбекистон, 2002. — 234 б.
9. Ayto J. Oxford Dictionary of English Idioms. — Oxford: Oxford University Press, 2009. — 408 p.
10. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. — Oxford: Oxford University Press, 1996. — 261 p.
11. Flavell L., Flavell R. Dictionary of Idioms and their Origins. — London: Kyle Cathie, 2006. — 256 p.
12. Everaert M., van der Linden E.-J., Schenk A., Schreuder R. (eds.) Idioms: Structural and Psychological Perspectives. — Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1995. — 326 p.
13. Gibbs R.W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. — Cambridge: Cambridge University Press, 1994. — 527 p.
14. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. — Oxford: Oxford University Press, 2002. — 285 p.
15.15. Langlotz A. Idiomatic Creativity: A Cognitive-Linguistic Model of Idiom-Representation and Idiom-Variation in English. — Amsterdam: John Benjamins, 2006. — 325 p.
16. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. — Oxford: Clarendon Press, 1998. — 338 p.
17. Naciscione A. Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse. — Amsterdam: John Benjamins, 2010. — 292 p.
18. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. — Oxford: Oxford University Press, 1997. — 317 p.
19. Юсупов У.К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина // Методы сопоставительного изучения языков. — М.: Наука, 1988. — С. 6–11.
20. Мирзаев Т. Ўзбек халқ мақоллари. — Тошкент: Фан, 1978. — 448 б.